

VASS GERGELY

EMBERNEK NEVELNI EMBERTELEN KÖRNYEZETBEN MARIO ESCOBAR: *A VARSÓI TANÁR*

Mario ESCOBAR, *A varsói tanár*, ford. MESTER Yvonne, Budapest, Kossuth Kiadó, 2023,
352 oldal

Közel három év telt el azóta, hogy Németország embertelen pusztítások sorozatát kezdte meg Lengyelország megszállásával, 1942 nyarán a varsói gettó fullasztó melegében két dolog terjed a levegőben: az egyik a sikátorokat betöltő szag, melyben az utcákon halmozódó szemét és az elfekvő hullák bűze keveredik, a másik pedig a tömeges elszállítások, a haláltáborok híre. Ebben a nyomasztó légkörben írja meg Janus Korczak, a kor egyik kimagasló pedagógusa, nevelője, gyermekorvosa és gondolkodója rövid naplóját, melyben pár hónap eseményeit veti lapra egészen a saját deportálásáig. Korczak doktor eredeti naplója (*Pamiętnik*) 1958-ban került sajtó alá Varsóban. Magyar nyelven 2017 óta olvasható, *Gettónapló* címen jelent meg Pászt Patricia és Borzon Daniel fordításában a Könyv és Kávé Kiadó gondozásában. Mario Escobar 2021-ben Korczak rövid naplójának ad új hangot egy hosszabb regény formájában, mely kitágítja a lejegyzések időkeretét egészen 1939. szeptember 1-jéig, a német megszállás kezdő dátumáig.

A szerző három év történelmi eseményeit ragadja meg, ezeket tiszteletben tartva írja meg könyvét, igyekezve az eredeti kéziratot imitálni. A valódi történesekbe azonban fiktív szereplőket ágyaz be, akiknek interakciói mélyebb betekintést engednek Korczak múltjába, személyébe és ambícióiba. *A varsói tanár* lapjai az emberség és szeretet mintapéldájának állítanak emléket, egy olyan halhatatlan nevelő portréját tárják az olvasó elé, aki egy embertelen világ tetőfokán a gyermeki biztonságérzet legapróbb szikrájáért is képes saját életét áldozni.

A holokausztirodalomban számos naplóból (például Anne Frank, Moshe Ze'ev Flinker), memoárból (Elie Wiesel: *Night*; Primo Levi: *Ember ez?* stb.) és „külső” szerző írta regényből válogathat a témában érdekelt olvasó. Korczak egyike volt azoknak, akik holokauszttal kapcsolatos naplót írtak a háború során, azonban a doktor ezt csak pár hónapig tudta vezetni. A túlélők között találhatunk példát arra, hogy saját naplóik felhasználásával maguk írják újra a velük történeteket (például Leon Wells vagy Nonna Bannister esetében). Korczak azonban nem túlélő, sőt halála kivételessé válik azáltal, hogy nem él a hírnevének köszönhetően adódott menekülés lehetőségével – az önfeláldozást választja, nem hagyja

magára gyermekeit. Escobar autentikus szövegre építkezve, egyéb források és tanúságtételek felhasználásával alkotja meg regényét.

Korczak egész életét gyerekek gyógyításának és nevelésének szentelte. Habár nem idegenek számára a háborús élmények, egy élő pokolba kerülve teljesen újraértelmeződik, mi a feladata egy árvaház-igazgatónak. A korai háborús helyzetek következtében kialakult nehéz állapotoknak és folytonos hadakozásnak a végét Varsó megadásában látja a doktor, nem törődik országa vereségével vagy győzelmével: hazaszeretete nem nacionalizmusban, hanem a fiatal generációk jólétében és esélyeiben ölt alakot. Eleinte csak egy, a megszokottnál nehezebb időszakot jelent a háború az árvaház számára, azonban ahogyan a radikalizálódó antiszemitizmus hétköznapi esemény lesz, megtörnek az emberek, Korczak számára pedig egyértelművé válik, hogy egy teljesen új kihívással kell szembenéznie, és ez roppant gyötrelmet hordoz magában. Az árvaház fiatal lakói és személyzete régi életüket hátrahagyva a varsói gettóba kényszerülnek, és attól kezdve a túlélésért folytatott küzdelem határozza meg életüket. Az árvaház anyagi helyzete eleve nem volt kedvező, a szegregáló falakon belüli új épület pedig tovább nehezítette az ott dolgozók és lakók életét. Az új árvaház nem véd sem a téli hidegtől, sem a nyári hőségtől, nincs benne se elegendő hely a gyerekeknek, se meleg víz. Az *otthon* fogalma a költözéskor materiális színtérből szociális intézménnyé értékelődik át: „[...] ezek a falak, amelyek körülvesznek bennünket, valójában nem az otthonunk, mert mindenki a szívében hordja az igazi menedékét. Amíg együtt maradunk, továbbra is boldogok leszünk, hiszen egy nagy családhoz tartozunk.”¹ Korczak attól fél, hogy felszámolják az árvaházat és megölik őket, ezért a Judenrattól kezdve a gettó alvilági alakjainak fészkéig a gettó minden zugát bejárja, minden kapcsolatát mozgósítja, hogy kimenekítse gondozott gyermekeit, és új életet adjon nekik.

Hogyan nyugtathatja a gyermekeket az, aki maga is nyugtalan, miképpen ad élelmet az, aki maga is éhes? Talán ugyanúgy, ahogyan csak olyasvalaki készíthet fel a halálra, aki maga még nem élte át.

Milyen nevelési tevékenységekkel lehet segíteni azoknak a gyermekeknek az életét, akik olyan poklot járnak meg, melyben ők maguk állnak a vasvillák célkeresztjében? Korczak minden szellemi és fizikai erejét a gyermekek életéért vívott harcra fordítja: kincskereső játékkal üdvözli a gyerekeket az új, gettó falain belüli otthonukban, beszédekkel lelkesít, mesékkel tanít, az élet legfenyegetőbb helyzeteiben rendez színielőadást. Eleinte a lelki tartás és a motiválás szándékával rendez színdarabot Khalil Gibran *A próféta* című műve alapján. Mindeközben maga is ráeszmél arra, hogy a gyerekeket egy borzasztó valóságra kell felkészíteni, ezt pedig nem lehet olyan mesékkel megtenni, melyek a normális világ kultúráját tükrözik, ha egyszer a világ normái megszűntek létezni. Megtagadja a gyerekektől a vidám

¹ Mario ESCOBAR, *A varsói tanár*, ford. MESTER Yvonne, Budapest, Kossuth Kiadó, 2023, 106.

meséket, mégis a történetek által tanítja és készíti őket arra, ami egyre nyilvánvalóbban válik elkerülhetetlenné. A deportálás előtti napokban a gyerekek eljátsszák Rabindranath Tagore *A postahivatal* című történetét. A betegségben szenvedő, gyógyíthatatlan árva arról álmodzik, hogy a király eljön érte, megmenti, felemeli őt, és saját postásává teszi – csak hogy kegyetlenül hiányzik a valódi életéből a csoda: a gyermek meghal, mielőtt beteljesedne álma. Ezt élték meg Korczak és gyermekei is a gettóban 1942 nyarán. Tudatos döntés volt a valóságukkal párhuzamos történetet választani: nevelőjük a lelket még tartotta a gyermekekben, de a reményt már nem akarta táplálni bennük. A halálra való felkészítés azonban nemcsak árváinak szólt, hanem önmagának is, Korczaknak ugyanúgy veszélyben volt az élete: hiába adódott számos lehetősége a menekülésre, önként tartott gyerekeivel a halálba, közben közösen énekelve adták a világ tudtára, hogy kitartottak addig, ameddig ez emberileg lehetséges volt.

A társadalom ábrázolása az élet legmélyebb pontjairól is józan megítélések talaján áll a regényben. Escobar a doktor nyugodt és tisztánlátó személyén keresztül helyezi történeti perspektívába a zsidó közösség helyét a világháborúban, illetve a háborút megelőző normák tekintetében nézi a társadalmi szerepek ideiglenes torzulását. A nácik a zsidókat nyomorba taszítják, a társadalomból kiváló bűnbakokként kezelik őket, ezzel a szegregációval azonban megteremtene egy „kis Izraelt”.

[...] valamiféle szomorú és hátborzongató módon először alakítottak ki egy zsidó társadalmat, a keresztényektől elválasztva. Egy nép voltunk, melyet üldöztek és kitesztettek, rágalmaztak és gyűöltek, bebörtönöztek és rabszolgasorba taszítottak; de akkor is Isten választott népe, amely Ábrahámtól származik, amely felett Mózes uralkodott, amelyet Dávid és Salamon felemelt, amelyet a próféták megtartottak hitében, s amely most a viszontagságok és a szenvedés közepette összefogott.²

Ez az Izrael azonban pokolba fordul át, melynek démonjai olyan emberek, akikkel a hétköznapiakban is találkozunk. Az egyetlen különbség az, hogy a sors nekik hatalmat hozott, míg másoknak elnyomást. Korczak felismeri a hentes és a cipészt a náci tisztekben, megújult viselkedésük azonban módosít az alapvető gyermek- és emberkép megítélésében: „Az a legszomorúbb felismerés, hogy a gonosz ott lakozott mindig is az emberek szívében; a nácik csupán szabadjára engedték. Ha az ember természeténél fogva jó, nos, azt remélni titkolja.”³

² *Uo.*, 110.

³ *Uo.*, 255.

Escobar egy, a történelem számára új árvát állít Korczak mellé, a kis Henryket, aki sok helyre elkíséri őt, és aki a doktor kedvencévé válik. Nem véletlen a kitalált szereplő névadása (ti. Janusz Korczak születéskori neve Henryk Goldszmit volt), az árvaház-igazgató fiatal énjével találja szembe magát, akinek igyekszik megmagyarázni saját érzéseit, viselkedését és a világot maga körül. A metaforikus párbeszédekben valósul meg az olvasó informálása a valós, történeti személy múltjáról, félelmeiről. Henryk felnéz arra a náciakat provokáló nevelőre, aki megtagadja a megkülönböztetés jelét, a Dávid-csillag hordását, sőt lengyel katonai felszerelését viselve vonul be a gettóba. Ezt a fiataalt neveli Korczak Jézus tanítása-ira és a sztoikus filozófia néhány alapvetésére – bármilyen neheze is esik tömeggyilkos ellenségét szeretnie egy olyan férfinak, akit soha életében nem foglalkoztatott különösebben zsidósága, vagy közömbösen tekinteni a halálra, amikor az szüntelenül fenyegeti saját életét –, és ezzel együtt még több száz gyermekét, akikért ő felel. A magyarázatok azonban fordított irányúak is: ha az ember éhes és gyenge, nem adhatja mindenét másoknak; ebben a gyermeknek kell őt megerősítenie. Ilyen párbeszédekben manifesztálódik a büntudat önemésztő ereje, melyet a gyermeki tanácsra kontrázva igyekszik megértetni Korczak, szinte kényszeresen próbálva megmagyarázni önnön cselekedeteit, az önfeláldozót és a magára gondolt egyránt.

Escobar olyan regénnyel bővíti a holokausztirodalmat, melyben hangsúlyeltolódással mutatja meg a háború okozta, egyéni érzelmekben és a közösségi felelősségvállalásban megmutatkozó csapásokat. Ehhez a szerző a főszereplőjének megtett doktor értékrendszerét használja fel: a nyomor, a kétségbeesés elsődleges forrása nem az éhezés és a materiális javak elvesztése, hanem a segíteni és nevelni akarást ellehetetlenítő tehetetlenség. Korczak főhősként szerepeltetése egyszerre teszi lehetővé a szerzőnek egy egyedülálló értékrendszer és szemléletmód bemutatását, illetve egy izgalmas történet vezetését – hiszen a doktor kapcsolatai révén számos helyre jut be, és változatos személyekhez tud segítségért fordulni. *A varsói tanár* mögött meghúzódó valós történetet dramatizált párbeszédekkel és szimbolikus segítőkkel egészíti ki a szerző, megteremtve Korczak doktort mint regényhőst, aki az abszolút morális jószág reprezentatív alakjává válik. Habár a regény oroszlánrészében hiányoznak annak stilisztikai vagy strukturális mutatói, hogy naplóbejegyzéseket olvasnánk, a végéhez érve ennek muszáj megnyilvánulnia: Korczak társai kénytelenek folytatni a naplót, hogy leírják a hős nevelő teátrális halálba menetelét és azt, ahogyan a napló eljut a gettó falain kívülre, Igor Newerly birtokába, aki később átadja azt a kiadónak.